

Stanislav Hubík

Technický obraz a logická stavba (Bau): Flusser a Wittgenstein

Viléma Flussera a Ludwiga Wittgensteina spojuje zájem o filosofické problémy jazyka. Ale mají ještě další společné znaky: oba myslitelé měli daleko k akademické filosofii, originalita jejich děl bývá vysvětlována absencí obvyklého filosofického vzdělání, ale též dobrým výcvikem ve zcela jiných oblastech myšlení. Bez zajímavosti není ani podnikatelská činnost rodin obou myslitelů v českém prostředí – Wittgensteinova rodina měla co do činění s ocelářskou společností nedaleko Prahy a Flusserova rodina podnikala přímo v Praze.

Oba filosofové se ale také v mnohém liší. V kontextu současných diskusí se kupříkladu hned nabízí konstatování, že Wittgenstein, na rozdíl od Flussera, se nijak nezabýval problematikou médií. Kdežto Flussera proslavilo právě filosofické zkoumání konsekvencí mediálního působení. A ihned může někdo dodat, že Wittgensteinova filosofie jazyka má pramálo společného s Flusserovou filosofií jazyka, a že v této oblasti je jejich vklad do filosofického myšlení velmi rozdílný.

Poslední kniha, která vyšla v češtině, „Jazyk a skutečnost“ (Flusser 2005), umožňuje vidět Flusserovy texty k mediální problematice v kontextu jeho úvah k filosofii jazyka. V souvislosti s Wittgensteinem, na něž Flusser v různých textech odkazuje, můžeme porovnat přístup obou filosofů na základě jejich odpovědí na otázku: *Jak je možné médium?* Mám za to, že na tuto otázku odpověděl raný Wittgenstein v *Traktátu*¹ způsobem, na který Flusser již jen navazoval, třebaže originálně. V *Traktátu* je po mém soudu zkonstruován a podrobně vysvětlen základ koncepce, na němž o půlstoletí později Flusser vystavěl svou teorii technického obrazu. Již v této souvislosti ale podotýkám, že Wittgensteinův explikační aparát umožňuje více, umožňuje ucelený výklad nejen technického obrazu, ale média vůbec.

Použijme tedy následující metodu: čtème Flusserovy výklady technického obrazu očima Wittgensteinovy teorie logické formy a naopak – čtème Wittgensteinovy relevantní výklady očima Flussera. V *Traktátu* je sice jen jedna věta na flusserovské téma, ale stojí za

¹ Odliším od prvotních rukopisných podob *Traktátu*, později publikovaných jako *Prototractatus*.

to: „Die Grammophonplatte, der Musikalische Gedanke, die Notenschrift, die Schallwellen, stehen alle in jener abbildenen internen Beziehung zueinander, die zwischen Sprache und Welt besteht. – Ihnen allen ist der logische Bau gemeinsam.“ (Wittgenstein 1964, 4.014)

V tomto výroku figuruje vše, co potřebujeme k analýzám povahy a funkce média v systému komunikace: technické médium (gramofonová deska), akustické médium (zvuk), akustické znaky (hudba, hlas), fyzikální prostředí (vlnění), vysílající subjekt (vědomí, myšlení) a přijímající subjekt (vědomí, myšlení). Co a jak všechny tyto prvky systému komunikace spojuje a sjednocuje, je řečeno jasně: je to der logische Bau, die *logische Form*. Akustické znaky můžeme bez potíží nahradit vizuálně vnímanými znaky, neboť nejen prostor a čas, ale i barva je formou předmětů (Wittgenstein 1964, 2.0251).

Jak známo, Wittgenstein potvrdil svůj výklad o logickém zobrazovacím vnitřním vztahu i v případě předmětného světa a myšlenkového světa. Zároveň však svému výkladu stanovil určité meze, za nimiž se nachází svět sice zajímavý, ale beze smyslu, což najdeme poněkud jinak vyjádřeno u Flussera. V *Traktátu* tedy čteme, že

„Das logische Bild der Tatsache ist der Gedanke.“ (Wittgenstein 1964, 3)

„Das Bild ist eine Tatsache.“ (Wittgenstein 1964, 2.141)

„(Das Satz)zeichen ist eine Tatsache.“ (Wittgenstein 1964, 3.14)

„Das Bild hat mit dem Abgebildeten die logische Form der Abbildung gemein.“ (Wittgenstein 1964, 2.2)

Argumentační cyklus je uzavřený, zbývá již jen vysvětlit dvě věci: jak je možné, komunikující v daném systému rozumějí komunikovaným/mediovaným sdělením, a podle čeho se v komunikaci staví. První odpověď se týká významu a smyslu jmen respektive vět, druhá odpověď koordinát. Zejména tvrzení o koordinátách, u Wittgensteina ještě mírně karteziánské, se u Flussera změní ve zhmotnění Descartova snu o skutečnosti tvořené body přesného souřadnicového určení.

„Was das Bild darstellt, ist sein Sinn.“ (Wittgenstein 1964, 2.221)

„Das Satzzeichen und die logischen Koordinaten: Das ist der logische Ort.“ (Wittgenstein 1964, 3.41)

Z hlediska našeho tématu můžeme v uvedených větách bez potíží nahradit výrazy „Satz“ a „Satzzeichen“ výrazy „znak“ a „médiu“ – jak je patrné z aforismu 4.014 *Traktátu*.

Zde se však musíme zastavit. Může se totiž objevit námitka, že *médiu* (hlas, písmo, gramofonová deska, fotografie) není *znak* ve smyslu Wittgensteinova *Satzzeichen*, neboť jen určitá znaková struktura, jejíž podmínkou je logická forma (Wittgenstein 1964, 2.033), může mít smysl. Což se netýká média, které není znakem, nýbrž zprostředkovává znaky. Ponechejme stranou skutečnost, že znak je médiu smyslu/významu a věnujme se médiu v obvyklém slova smyslu – jako věci, která zprostředkuje/nese znaky. V takovém případě můžeme argumentovat s McLuhanem podobně, jako Derrida vůči Husserlově pojetí znaku vůbec: představu znaku, který nenese význam, je nesmyslná; v podstatě znaku je, že značí čili znamená (Derrida 2003). Podobně se to má s médiem: médiu, které nenese poselství, není médiu – *medium is message* (McLuhan 1995). A pokud nese poselství, pak je podle Wittgensteinových představ *logicky zformováno* tak, aby mohlo přijmout a nést *struktury* znaků/významů. Napřed forma, potom struktura, říká jasně Wittgenstein. Napřed forma, potom konfigurace předmětů (Wittgenstein 1964, 2.0272) do struktury des *Sachverhaltes* (Wittgenstein 1964, 2.032). Ve Wittgensteinově perspektivě není podstatná, zda médiu je vyrobeno z toho či onoho materiálu, zda je jednoduché (akustické) nebo složité (multi).

Určující je, zda je tomu, co má být médiem, „vtisknuta“ logická forma a zda je to takto „připraveno“ zaznamenat die *Struktur des Sachverhaltes* (strukturu věcných stavů). Logická forma je v tom, co má být médiem, možností struktury věcných stavů (*Sachverhaltů*) a tato struktura je izomorfním zobrazením věcných stavů tvořených konfiguracemi předmětů, jež jsou rovněž strukturovány v logické formě. *Ergo* – médiu musí mít *dvě funkce*:

- funkci *logického formování* materiálu pro záznam a
- funkci *aktualizování struktur* *Sachverhaltů* v logické formě záznamem.

Nehledejme odpověď na otázku, kdo nebo co v daném kontextu dodává potenciálnímu médiu logickou formu, neboť v kontextu celé Wittgensteinovy filosofie, rané i pozdní, není adjektivum *logické* tím nejdůležitějším – důležitější je substantivum *forma*. Jak známo,

další filosofická cesta L. Wittgensteina směřovala přes *gramatiku* k *životní formě* (Lebensform). A neptejme se ani, proč a jak dochází k zobrazení (Abbildung) – v *Traktátu* jsou to otázky za hranicí smysluplného tázání.

Samozřejmě, že *sub specie communionis et communicationis* je to člověk, kdo vtiskne či vdechne materiálu budoucího média (hlas, kámen, papír, film, displej, holografické prostředí) logickou formu a následně do takto zformovanému podkladu zaznamená čili zapíše strukturu Sachverhaltu, v níž již přebývají předměty. Toto ale není způsob vyjadřování raného Wittgensteina, to již je způsob vyjadřování V. Flussera. Wittgenstein je toho mínění, že o některých věcech se mluvit nedá, můžeme na ně jen ukazovat pomocí znaků. Můžeme dodat, že i pomocí médií. Přesto je antropologický podtext *Traktátu* zřetelný.

Wittgenstein sice nepoužívá zásadním způsobem výraz *Aufbau*, dává přednost výrazu *Bau*, fakticky se však svým pojetím logické formy začleňuje do řady filosofických stavitelů: W. Diltheye (*Der Aufbau der geschichtlichen Welt*), R. Carnapa (*Der logische Aufbau der Welt*), A. Schutze (*Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*), N. Hartmanna (*Der Aufbau der realen Welt*) a – V. Flussera (technicko zobrazovací *Aufbau der Welt*).

Nejblíže měl raný Wittgenstein pochopitelně ke Carnapově pojetí Aufbau. Flusser má na věc podobný názor, je však rozhodnější, pokud jde o kantovské obrácení problému či jak on tomu říká – obrácení vektoru.

Flusser vysvětluje povahu média podobně jako Wittgenstein, avšak dává přednost méně určitému výrazu „pravidla“ před výrazem „logická forma“. „Texty jsou řady, podobající se řadám počítadla, na vlákna nasoukaným pojmům, a ta vlákna, která pojmy pořádají, jsou pravidla ... Těmito texty popisované okolí se jeví skrze tato pravidla, je podle nich chápáno a podle nich se s ním zachází, to znamená, že se struktura textu vtiskne do okolí tak, jak se do něj vtiskává i struktura obrazu. Text i obraz jsou „mediacemi“. To zůstávalo dlouho skryté, neboť „pravopisná pravidla“ (*především* logika a matematika) vedla k účinnějšímu jednání než předcházející magie. A teprve v poslední době začínáme zjišťovat, že tato pravidla v okolí neodhalujeme (např. v podobě přírodních zákonů), nýbrž že jsou tam sama „vnesena“ našimi vědeckými texty.“ (Flusser 2001:15)

Pravidla jsou předpokladem struktur a Flusser je chápe jako „především“ logiku a matematiku. Shoduje se tedy s Wittgensteinem, ovšem až na to „především“. Na jiném místě se sice zdá potvrdovat nade vše pochybnost, že jde o logiku a matematiku, mám však za to, že ani zde to není tak absolutní, jako text *Traktátů*: „Když se v polovině 19. století začala rozpadat ta vůdčí vlákna, která lineárně uspořádávala svět a lineárně strukturovala myšlení, vyvstal problém, jak se mají rozsypané body integrovat. Tento problém byl napolo uspokojivě vyřešen v oblasti matematiky už v 17. století: Newton a Leibniz vynalezli kalkulus. A tato metoda se začala používat z jedné strany na fyzikální vesmír a ze strany druhé na logiku.“(Flusser 2001:71) Flusser má k Leibnizovi opravdu blízko: rozhodně se s ním shoduje v názoru, že možnost média určují *regulae communis Logicae* (Leibniz 1880:423), i v tom, že předpokladem tohoto určování je *characteristica universalis* jako umění správně používat znaky (Leibniz 1849: 121). Důraz na logickou formu je zde sice evidentní, jiné možnosti formování však vyloučeny nejsou – jak nás informuje ono „především“. *Tractatus* je naproti tomu striktní, když zdůrazňuje, že i Sätze unserer Umgangssprache sind logisch vollkamen geordnet.

Zdá se tedy, že Flusser netrvá na potřebě metafyzického rozhodnutí o povaze média vyjádřené výše uvedenou otázkou *Jak je možné médium?* a že se spokojuje s formulací o komputování podle pravidel „především“ logiky a matematiky. Z čehož bychom mohli usuzovat, že jsou snad i jiná pravidla komputování, než logická a matematická. Na druhé straně ale znovu a znovu opakuje, že myšlení, které je předpokladem vytvoření technického obrazu a aparátu je „myšlení vyjadřující se v číslech. Všechny aparáty (a nikoli teprve počítače) jsou počítačací stroje a v tomto smyslu „umělé inteligence“, a to platí i pro kameru, přestože její vynálezci tuto vlastnost uvážit nemohli.“. (Flusser 1994:28)

Bude tedy užitečné přesně stanovit, o co jde Wittgensteinovi a o co jde Flusserovi. Wittgensteinovi jde o problém formy smysluplného (sinnvoll) světa, jde mu o otázku, jak je možná korespondence tak rozdílných entit, jakými jsou předměty, myšlenky a věty, korespondence uchovávající smysl; médium obecně se tu nalézá mezi předměty. Flusserovi jde o problém formy jednoho druhu předmětů, technických obrazů, jde mu o otázku jak je možná korespondence tak rozdílných entit, jakými jsou předměty zvané aparáty, myšlenky a technické obrazy; specifické médium se tu nalézá mezi artefakty.

Wittgenstein konstatoval, že logická forma je společná všem skladebným prvkům komunikace, včetně média. Obdobně zdůraznil Flusser plavidlovou, „především“

logickou, souvislost čtyř základních pojmů spojených s médiem— obrazu, přístroje, programu a informace (Flusser 1994: 68-69). A stejně jako Wittgenstein spatřuje smysl této souvislosti ve formování světa: „Co vlastně znamenají technické obrazy, tyto kalkulované a komputované mozaiky? – Jsou to modely, které mají rozpadlému světu a rozpadlému vědomí propůjčovat formu; „informovat" je.“ (Flusser 2001:158) Také v *Traktátu* nalézáme teze, které obsahují téměř identické sdělení. Wittgenstein se v nich k Flusserovu pojetí „in-formování“ přibližuje nejvíce. Jde o výroky, jimiž se Wittgenstein dovolává Hertzova pojetí mechaniky a vědeckého zobrazování (*Abbildung*) a tedy toho, že mechanika vytváří modely světa jakoby na zkoušku. (Je vlastně hrou, která však vždy musí respektovat logiku.)

Oba myslitelé směřují k metafoře hry. Wittgenstein pomalu, postupně, přes analýzy gramatiky, až k jazykové hře. Flusser rychle, od „rovníku skutečnosti“ v jeho slavném schematu (Flusser 2005: 109) našeho zacházení s jazykem k herním způsobům komunikace a za hranice srozumitelného logického komunikování. Oba teoretici však nakonec rozhodně chápou svět *sub specie ludi*. Flusser to říká jasně: *homo ludens* a s ním *ludus imaginis et tonalis* dodávají světu smysl. (Flusser 2001:156) Je zde mezi oběma filosofy nějaký rozdíl?

Flusser po mém soudu nepochyboval o logické a matematické formě metody tvorby média, například technického obrazu: touto metodou je věda se svým hlavním nástrojem – pojmem. Nejprve logika a matematika, potom pojmové myšlení vědy vázané na text lineárního písma a nakonec hra s výsledky tohoto myšlení – se strukturami vázanými na aparáty a přístupnými smyslům. Striktní výklad logiky jako „podstaty“ média *sui generis* oslabují jen ony komentáře o pravidlech, které hovoří o používání *logických* pravidel „především“.

Možná chápal Flusser logiku podobně jako P. Feyerabend ve své výtce adresované těm, kteří přísahají na úlohu logiky ve vědě a přitom jim není zcela jasné, o co vlastně jde: „Odkaz na to, čemu se říká logika, dělá na mnoho lidí stále velký dojem. Ovšem jen proto, že o tomto předmětu příliš mnoho nevědí. Především neexistuje „logika" ve smyslu jediné a jednoznačné doktríny. Existují rozdílné logické systémy. Některé jsou známé, jiné zase téměř neznámé. Klasickou fyziku ovládají principy známějších logických systémů - u kvantové teorie tomu již tak není. Důležitější je, že zákony logiky platí jen potud, pokud jsou pojmy stabilní - tyto podmínky jsou ovšem v zajímavých vědeckých

argumentech jen vzácně splněny.“ (Feyerabend 2004:109) A možná se Flusser přidržel Einsteinova názoru, který rovněž ponechal prostor pro ono „především“: „Podle mého názoru nemůžeme nic říci o způsobu, jak se mají pojmy tvořit a navzájem spojovat a jak je máme přiřazovat zkušenostem. Při vytváření takového uspořádání smyslových zkušeností nás musí vést jako určující faktor jediné úspěšnost výsledku. Všechno, co je třeba, je *stanovení* souboru pravidel, neboť bez nich by získání znalosti v žádoucím smyslu bylo nemožné. Tato pravidla můžeme srovnat s pravidly hry: mohou být jakákoli, jen když je jejich systém pevný; jediné to umožňuje hru. Uplatňovaný soubor pravidel nebude však nikdy definitivní. Bude platit vždy jen pro speciální oblast použití.“ (Einstein 1995:41) Stejně uvažoval i Wittgenstein, ale až ten pozdní.

V *Traktátu* Wittgenstein připsal médiu logickou „podstatu“ jednoznačně, jen upřesnil vztah logiky a matematiky konstatováním, že „die Mathematik ist eine Methode der Logik“ (Wittgenstein 1964:234). Avšak pozdní Wittgenstein se vyjádřil stejně jako Einstein: všechno, co je třeba, je *stanovení* souboru pravidel. V životě tato pravidla vznikají spolu s činnostmi, s každodenní praxí a hrajeme podle nich jazykové hry (Sprachspiel); ve vědě jsou však pravidla vskutku stanovená. Na rozdíl od života není těžké pravidla vědeckých jazykových her dešifrovat, neboť pravidla vědeckých jazykových her jsou dočasně dobře stabilizována. Oba sledování filosofové se zde opět shodují, neboť i podle Flussera „dešifrovat nějaký technický obraz neznámá dešifrovat to, co je jím ukazováno, nýbrž vyčíst z něj jeho program“ (Flusser 2001:48). Pozdní Wittgenstein ale odsunul logickou formu až na druhé místo a na první místo postavil pravidla, která mají kořeny nikoliv v logické formě, ale v kontextualizovaných sociálních činnostech čili – v životní formě (Lebensform).

Výše jsme uvedli, že v *Traktátu* je otázka *Jak je možné médium?* chápána takto: logická forma je v tom, co má být médiem, možností struktury věcných stavů (Sachverhaltů) a tato struktura je izomorfním zobrazením věcných stavů tvořených konfiguracemi předmětů, jež jsou rovněž strukturovány v logické formě. Médium tedy musí mít *dvě funkce*:

- funkci *logického formování* materiálu pro záznam a
- funkci *aktualizování struktur* Sachverhaltů v logické formě záznamem.

Můžeme nyní tyto formulace zopakovat s tím, že v nich jen nahradíme výraz „logický“ výrazem „životní“? Můžeme říci, že pro pozdního Wittgensteina je médiem to, co plní funkci *životního* formování materiálu pro záznam a funkci *aktualizování struktur* Sachverhaltů v životní formě záznamem? K takovému postupu to sice svádí, ale myslím, že by to byl postup neudržitelný: logická forma z *Traktátu* je totiž u pozdního Wittgensteina jen součástí či produktem životní formy. Výše uvedené tvrzení o dvou funkcích média zůstávají platná, nová jsou zde však tvrzení, která v *Traktátu* chyběla: o člověku, o jeho činnostech, o jeho životě. Vztahy mezi vědou a logikou, pojmovým myšlením a věcnou strukturou není u pozdního Wittgensteina nijak narušen, je jen chápán jako jeden vedle mnoha jiných vztahů. Jde tedy o „pouhé“ rozšíření předmětu zkoumání. S takovým rozšířením se u Flussera nesetkáváme, neboť ony dimenze životní formy jsou v jeho filosofii médií, jazyka a komunikace přítomné vždy. A mají dokonce větší dosah, než u Wittgensteina, neboť Flusser byl s to tematizovat v analýzách médií například problém moci, což u Wittgensteina nenajdeme. (Flusser 1994:27) Přesto se ještě jednou vrátím k již položené otázce: je možné z koncepce životní formy vyčíst i jiná pravidla tvorby médií, nežli pravidla logická a matematická? Není v životní formě prostor, který by dal onomu „především“ jasnější smysl? Odpovídám, že ano, nepodávám však důkaz. Ukáži jen, kudy vede cesta k takovému důkazu.

Důkaz spočívá v kladné odpovědi na otázku, zda lidé ve svém životě (životní formě) vytvářejí *technická média* podle *jiných* pravidel, nežli *věda* vytváří technické obrazy. Odpověď zní – ano, vytvářejí. Vysvětlení tohoto jevu nacházíme například ve dvou brilantních studiích dvou autorů – C. Lévi-Strausse a J. Derridy. Osou jejich analýz je totéž, co u Flussera a Wittgensteina: *funkce pojmů v procesu tvorby média*. Lévi-Strauss to vysvětlil takto: v každodenním životě musíme vyjít s tím, co máme *po ruce*, musíme jednat, nemůžeme vytvářet vždy nové speciální nástroje, pojmy, pomocí kterých bychom řešili každodenní životní situace, k dispozici máme jen *znaky* a ty používáme v jakékoliv situaci; nový a nový význam udělují stejným znakům nové situace; ve vědě je tomu ale naopak – tam se problémové situace řeší jen s pomocí speciálních nástrojů, *pojmů*, jakožto invariantních významů určených k dosažení určitého cíle bez ohledu na situační kontext. (Lévi-Strauss 1968:17-20)

Derrida kritizoval základní schéma, s nímž pracuje Lévi-Strauss, schéma založené na ostrém funkcionálním protikladu *věda* – *bricolage*, případně *pojem* – *znak*. Kritizoval toto

schéma jako nepřijatelné, neboť podle něj je *každá* činnost, i pojmová, konec konců *bricolage*. Stanovení totality neboli úplného souboru pravidel není možné, neboť nikdo nemůže znát všechna pravidla použitelná ve znakových operacích. (Derrida 1978:285-293)

Nicméně samotná myšlenka *bricolage* je dobrou ilustrací toho, že lidé ve svém životě (životní formě) vskutku vytvářejí technická média podle jiných pravidel, nežli věda vytváří technické obrazy. Ale je to problém, které již poněkud přesahují rámec vytýčený nadpisem tohoto příspěvku – třebaže je to problém legitimní.² Lze ho vyjádřit následující otázkou, kterou zatím ponechám bez odpovědi: *Jak je možný jiný způsob tvorby technického média, než vědecký?* V. Flusser i L. Wittgenstein ale odpovídali – implicitně nebo explicitně – na jinou otázku: *Jak je možné médium?*

Na otázku *Jak je možné médium?* zformuloval Wittgenstein odpověď implicitní, v rámci jeho filosofie však marginální a stručnou. Jasně však stanovil podmínky možnosti média a princip jeho fungování, a obojí důkladně teoreticky zdůvodnil. Podmínkou možnosti média je *logická forma* společná všem systémovým složkám komunikace – médiu, znakové struktuře, *pojmovému myšlení* i předmětným strukturám. *Svět je formátován logickou formou* a médium je jen jednou z předmětných struktur logicky zformátovaného světa. Matematika umožňující případné komputace je jen metodou logiky.

Na otázku *Jak je možné médium?* zformuloval Flusser odpověď explicitní, v rámci jeho filosofie hlavní a obsáhlou. Podmínky možnosti média však stanovil nejasně a jak podmínky jeho možnosti, tak princip jeho fungování teoreticky zdůvodnil málo uspokojivě. Podmínkou možnosti média jsou *pravidla*, především logiky a matematiky – pomocí těchto pravidel vzniká *pojmové myšlení* (věda), které umožňuje tvořit aparáty a programy pro komputace neurčitého materiálu do předmětných struktur. *Médium je formátováno* pravidly logiky a matematiky.

Rozdíly v koncepcích obou filosofů nesporně jsou, ale z hlediska otázky *Jak je možné médium?* nejsou tyto rozdíly absolutní. Oba teoretici shodně odpovídají: *Médium je možné, má-li* logickou formu *společnou se zprostředkovanou významovou, znakovou a předmětnou strukturou*. Logická forma je nutnou podmínkou strukturace a umožnění strukturace je její jedinou funkcí. Další komentáře by nás opět přivedly k identifikaci větších či menších rozdílů.

² Odkazuji např. na práce J. Bystřického k problematice linearit jako principu reality, úlohy virtuálního a myšlení samotného jako média.

Přidal Flusser něco nového k Wittgensteinovým *princiální* tezí? Nikoliv. Již nebylo co, všechno bylo hotové v *Traktátu*. Proto asi nenalzáme v jeho textech ty očekávané reakce na Wittgensteinovu filosofii jazyka, o nichž jsem se zmínil, poněkud osobně, úvodem. Flusser začal tam, kde Wittgenstein skončil: nezkoumal univerzální princip média, ale jednu specifickou aplikaci tohoto principu. Flusserova filosofie médií však obsahuje problémy, které jsou mnohem hlubší, než ukazuje obvyklý mediologický způsob jejich tematizování. Tyto problémy se stávají zřetelnými, jakmile je projektujeme na plátno jiných, nejlépe starších filosofických koncepcí, v nichž jsou hlavním problémem znakové operace, znakové struktury, znakové funkce. Jak je to heuristicky efektivní metoda, jsem se pokusil naznačit jednoduchou komparací Flusserových a Wittgensteinových filosofických myšlenek týkajících se možnosti média. Nabízejí se však i komparace s díly dalších autorů: Leibniz, Newton, Lévi-Strauss ...

Literatura

- Bystřický, J. (2003). Média a kodifikace, in: *Teorie vědy* 2/2003, 93 - 116
- Bystřický, J. (2003). Normy, zprostředkování a estetický význam, Příbram:999
- Bystřický, J. (2003). Média a kodifikace, in: *Teorie vědy* 2/2003, 93 - 116
- Derrida, J. (2003) *Die Stimme und das Phänomen*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp
- Derrida, J. (1978). *Writing and Difference*, London: Routledge
- Einstein, A. (1995). *Z mých pozdějších let. Jak vidím svět II* Praha:Lidové noviny
- Feyerabend, P. (2004). *Věda jako umění*, Rychnov nad Kněžnou: Ježek
- Flusser, V. (1994). *Za filosofii fotografie*, Praha: Hynek.
- Flusser, V. *Do universa technických obrazů*. Praha: OSPVU, 2001, s. 71.
- Flusser, V. *Za filosofii fotografie*. Praha: Hynek, 1994, s. 28.
- Flusser, V. (2005). *Jazyk a skutečnost*, Praha: Triáda (*Sprache und Wirklichkeit*)
- Leibniz, G.W. (1849). *Leibnizens mathematische Schriften* (Her.C.J.Gerhardt), Bd.I, Berlin/Halle
- Leibniz, G.W. (1880). *Meditationes de Cognitione, Veritate et Ideis*. In: *Die philosophischen Schriften von Gottfried Wilhelm Leibniz* (hg. von C.J.Gerhardt), Bd.IV.Berlin: Weidmannsche Buchhandlung
- Lévi-Strauss, C.-L. (1968). *The Savage Mind*, London: Weidenfeld & Nicolson
- McLuhan, M. (1995) *Die magischen Kanäle. Understanding Media*, Verlag der Kunst, Dresden-Basel